מעמדו של החרש-אילם לפי ההלכה[1]

החרשות נחשבת במשנה ובתלמוד כנכות ביולוגית ואינטלקטואלית קשה ביותר, הגובלת לשעור של 100% נכות. כפי שמצינו במסכת בבא קמא (פה, ב) לענין החובל בחבירו שאם "חירשו נותן לו דמי כולו". "שהרי אינו ראוי למלאכה כלל" כפי שמבאר זאת הרמב"ם בפ"ב הלכה יב מהלכות חובל ומזיק.

לאור תפיסה זו נקבע מעמדו של החרש-אילם בהלכה כמי שאין לו כשירות הלכתית-משפטית בכל מישורי האחריות של האדם. הוא פטור מן המצוות ומן האחריות הפלילית במישור שבין אדם למקום, בין האדם לחבירו ובין האדם לעם, לארץ ולמדינה. אולם יש לו הגנה משפטית בכל הנוגע לזכויותיו האישיות ולהגנתו בפני פגיעות אישיות או מילוליות, כפי שמצינו בכתובים את האיסור המיוחד של: "לא תקלל חרש" (ויקרא יט, יד). וההלכה קובעת ביחס לחרש שוטה וקטן ש"החובל בהן חייב והם שחבלו באחרים פטורין" (בבא קמא פז, א).

לעומת זאת מצינו, שמבחינת ההלכה יש בכוחה של שפת החרשים-אילמים להעניק כשירות משפטית לחרשים. שפה שהחרשים שהתאמנו בה, יצרו לא רק קשר בינם לבין עצמם, אלא יצרו גם תקשורת מובנת וברורה בינם לבין החברה השומעת. זה מחבטא בשתי תקנות יסוד של חכמי ישראל שנקבעו לחרשים-אילמים כדי לאפשר להם ניהול חיים מסודרים ותקינים באופן עצמאי. התקנה הראשונה היא מערכת נשואין וגירושין בינם לבין עצמם ובינם לאחרים משני המינים גם יחד. נשואין וגירושין אלו תופסים מתקנת חכמים והם מבוצעים באמצעות שפת אילמים של רמיזות בידים ובראש. חכמי המשנה והתלמוד כה החשיבו נושא זה עד שקבעו לו פרק מיוחד במסכת יבמות פרק ארבעה עשר הנקרא פרק "חרש שנשא".

תקנה השניה שנויה במשנה בגיטין (נט, א) המאפשרת מקח וממכר לחרשים-אילמים, כפי ששנינו שם: "חרש רומז ונרמז ובן בתירא אומר קופץ ונקפץ במטלטלין". ופירש"י שם: "קפיצה - עקימת שפתים". ורש"י אומר שזו תקנת חכמים מיוחדת שנתנו תוקף למקח וממכר של חרשים במטלטלין "משום כדי חייו" (רש"י שם ד"ה "קמ"ל") כפי שנאמר בגמרא, דהיינו לאפשר לו להשתלב בחיי החברה ולהתפרנס כדי מחייתו. בשני נושאים אלו נתנה ההלכה תוקף לשפת הידים ותנועות

[1] הרצאת הרב זצ"ל בקונגרס הבינלאומי לחרשים-אילמים. יח מנחם אב תשלז. 1.8.77.

הראש (רמיזה) של החרשים. לשיטת בן בתירא, לפי פירושו של רש"י, אפשר לכלול בשפתם זו גם תנועות השפתיים אם כי איכותן פחותה מהסימנים של הידיים. ולשיטת הרמב"ם בפירושו למשניות, ערכם של תנועות השפתיים שוה לאלו של הידים והראש. ומכולן ביחד אפשר ליצור את שפת החרשים שתהיה בעלת תוקף הלכתי במקח וממכר ובנשואין וגירושין. בשני נושאים אלו בחיי האדם, בהם התקשורת בין בני האדם חשובה ביותר, עודדו חכמינו ז"ל את פיתוחה של שפת החרשים ונתנו לה תוקף של דיבור.

כל האמור ביחס להשקפת ההלכה, השוללת כביכול מחרשים-אילמים כשירות משפטית הלכתית ורמה אינטלקטואלית כאצל פיקחים, אינו חד משמעי ללא חולק. ישנן שיטות רבות בהלכה עצמה הנוגדות השקפה זו באופן עקרוני, ומחייבות הענקת כשירות הלכתית ומשפטית במדה רבה לחרשים. שלש שיטות הן המקדמות באופן ניכר את מעמדם ההלכתי ורמתם האינטלקטואלית של החרשים.

השיטה הראשונה היא של התנא הגדול שחי בתקופת הבית השני, רבן שמעון בן גמליאל, הסובר שחרש היודע לכתוב, דינו כפיקח לכמה וכמה דיני יסוד. וכן פסק אחריו האמורא הגדול רב כהנא בגיטין (עא, א) בשם רב: "חרש שיכול לדבר מתוך הכתב כותבין ונותנין גט לאשתו". עדות שכשירה להנתן מפי הכתב ע"י פיקחים כשירה גם מפי הכתב של חרשים, כפי המבואר במסכת גיטין הנ"ל.

השיטה השניה היא של ר' יהודה שאמר על ר' יוחנן בן גודגדא בימי הבית השני שכל בניו היו חרשים-אילמים והיו כל טהרות שבירושלים נעשות על גבם, ולמד מזה ר' יהודה שמעשיהם של חרשים-אילמים יש להם תוקף הלכתי כפי המבואר בתוספתא במסכת תרומות (פ"א, ה"א) ובתלמוד ירושלמי שם (פ"א, ה"א).

השיטה השלישית המקדמת את כשירותם המשפטית של החרשים, היא של ר' אלעזר הסובר בתוספתא תרומות הנ"ל ובתלמוד בבלי מסכת שבת (קנג, א-ב) ובמסכת יבמות (קיג, א) שהחרש אינו משולל בודאות מכשירות משפטית. כפי שמצינו שאמר ר' יצחק משמו של ר' אלעזר: "תרומת חרש לא תצא לחולין מפני שהוא ספק". ומצינו במסכת יבמות הנ"ל שרב חייא בר אשי בשם שמואל פסק כוותיה דר' אלעזר וקבע שאשת חרש חייבין עליה אשם תלוי מן התורה.

הרי לפנינו שלש שיטות חשובות בתלמוד, המקדמות את מעמדם המשפטי של החרשים-אילמים ומעלות את רמתם השכלית, עד כדי מתן תוקף הלכתי במדה רבה לסוגיות הלכתיות מובהקות בכל מישורי החיים וההלכה.

ברור לנו שמבחינת ההלכה ככל שנצליח לפתח ולהרחיב את שפת הרמזים של החרשים-אילמים, ללמדם ולהעניק להם השכלה כללית, באותה מידה תתרחב

ותתבסס כשירותם ההלכתית, ויקבע מעמדם השוה בחברה האנושית גם מנקודת ההשקפה של ההלכה היהודית.

אולם מעל ומעבר לכל האמור כאן, מצינו גם ששלילת הכשירות המשפטית כביכול מאת החרשים-אילמים, אפילו במדה מצומצמת, זו אינה אלא השקפת התלמוד בבלי בלבד. מה שאין כן שיטת התלמוד ירושלמי המזדקרת לנגד עינינו בכמה וכמה ספרי הפסיקה. שיטת הירושלמי סוברת שכל המגבלות ביחס למתן כשירות משפטית לחרשים וכיוצ״ב, אינן אלא כאשר אין פקוח עליהם ועל מעשיהם מצד אחרים ועושים מה שעושים בינם לבין עצמם. אבל כל שהם נתונים תחת השגחה מסוימת כשעושים זאת בינם לבין אחרים ורואים שעושים זאת כדת וכדין, זה תופס מבחינה הלכתית כדין פיקח לכל דבר.

שיטה זו של התלמוד ירושלמי מבוארת בתשובות גדולי הפוסקים לפני דורות, ה״ר יחזקאל סג״ל לנדא בעל ״הנודע ביהודה״ ב״ישועות יעקב״ וב״שאלות ותשובות בית מאיר״ בשם ״הנודע ביהודה״, וכבר האריך בשיטה זו ב״פתחי תשובה״ על השולחן ערוך אבן העזר הלכות גיטין (סימן קכא, ס״ק ה) וב״גליון הש״ס וציון ירושלים״ על הירושלמי (תרומות פרק א, הלכה א), אע״פ שדחה שם את פירושו של ״הנודע ביהודה״ בירושלמי, ישנם פוסקים חשובים ומפרשים רבים שאימצו להם פירוש זה בתלמוד ירושלמי ושיטה זו בהלכה כדעת הירושלמי. וכן מתברר לכאורה מבאור הגר״א (כת״י, א) על הירושלמי, כפי שנדפס בספרי הירושלמי במסכת תרומות, שגם ממנו נראה שיש להבחין בין אם פעלו החרשים בינם לבין עצמם, לבין אם פעלו בינם לבין אחרים שאז מעשיהם תופסים והם בתוקף כדעת ר׳ ישמעאל בנו של ר׳ יוחנן בן ברוקה בתלמוד ירושלמי (שם) ובתוספתא במסכת פרה (פ״ה, ה״ז).

שיטת הלכה זו של הירושלמי מאפשרת לנו להרחיב ולחזק את כשירותם ההלכתית של החרשים-אילמים בעידן ההתפתחות של אמצעי התקשורת האקוסטית-אלקטרונית, לתת יתר סמכות ותוקף למעשיהם מבחינה הלכתית ולהעלות את מעמדם ורמתם האינטלקטואלית של מוכי גורל אלו ולשלבם במערכת החיים הנורמליים במדה רבה יותר ויותר.

זוהי חובתנו המוסרית הדתית והאנושית גם יחד.

דוגמה חיה למחקר ההלכתי האינטנסיבי הרצוף שלנו בנושא זה, היא הבעיה הקונקרטית הנמצאת כעת על סדר יומי בערעור שנתקבל בפני בית הדין הרבני הגדול לערעורים בירושלים. הנושא של הערעור הוא גיור של אשה חרשת-אילמת, שביה״ד הרבני האזורי התלבט בבעיה אם אפשר לגייר חירש-אילם לפי ההלכה מטעמים של אי כשירות הלכתית לעבור ליהדות.

אין בדעתי בפורום זה לחוות דעתי בנדון, באשר הבעיה היא סוב-יודיצה בהרכב שלי בביה״ד הגדול לערעורים, אבל מבחינת ההלכה זו בעיה חמורה וסבוכה ויש למצוא לה פתרון במסגרת הפסיקה ההלכתית. אני תקוה שאכן נמצא לה פתרון הולם ונאות באשר תורתנו ״דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום״ (משלי ג, יז).